

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Кафедра історії Східної Європи

**“ЗАТВЕРДЖУЮ”**

Перший проректор  
проф. Ю. В. Холін

\_\_\_\_\_

“ \_\_\_\_\_ ” \_\_\_\_\_ 20\_\_ р.

Робоча програма навчальної дисципліни  
**Руська культура з найдавніших часів до кінця XVIII ст.**

\_\_\_\_\_  
(назва навчальної дисципліни)

6.020302 історія  
спеціальність (напря́м) \_\_\_\_\_

історичний  
факультет \_\_\_\_\_

2016/2017 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження вченою радою факультету  
(інституту, центру)

“ \_\_\_\_\_ ” \_\_\_\_\_ 20\_\_ року, протокол №\_\_

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ: Духопельников В. М., к. і. н, професор

Програму схвалено на засіданні кафедри  
Історії Східної Європи

Протокол від “ \_\_\_\_\_ ” \_\_\_\_\_ 20\_\_ року №\_\_

проф. Духопельников В. М.  
В. о. завідувача кафедри \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_  
(підпис)

\_\_\_\_\_  
(прізвище та ініціали)

Програму погоджено методичною комісією  
історичного

\_\_\_\_\_  
назва факультету, для здобувачів вищої освіти якого викладається навчальна дисципліна

Протокол від “ \_\_\_\_\_ ” \_\_\_\_\_ 20\_\_ року №\_\_

доц. Тумаков О. І.  
Голова методичної комісії \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_  
(підпис)

\_\_\_\_\_  
(прізвище та ініціали)

## ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Руська культура з найдавніших часів до кінця XVIII ст.» складена відповідно до освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми підготовки

бакалавр

(назва рівня вищої освіти, освітньо-кваліфікаційного рівня)

6.020302 історія

спеціальності (напрямку) \_\_\_\_\_

### 1. Опис навчальної дисципліни

#### 1.1. Мета викладання навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни “Руська культура з найдавніших часів до кінця XVIII ст.” полягає в тому, щоб на фактичному матеріалі показати досягнення російської культури XI–VIII сторіч.

#### 1.2. Основні завдання вивчення дисципліни

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни “Руська культура з найдавніших часів до кінця XVIII ст.” є ознайомлення студентів з історико-культурними явищами минулого. Крім величезної виховної функції вивчення історії культури це дає можливість на яскравому, доступному матеріалі конкретно представити минулі епохи, збудити живий інтерес до історії – предмету, що грає значну роль у формуванні світогляду студентів.

#### 1.3. Кількість кредитів

2 кредити

#### 1.4. Загальна кількість годин

72 години

| 1.5. Характеристика навчальної дисципліни |                                     |
|-------------------------------------------|-------------------------------------|
| Нормативна / за вибором                   |                                     |
| Денна форма навчання                      | Заочна (дистанційна) форма навчання |
| Рік підготовки                            |                                     |
| 3-й                                       | -й                                  |
| Семестр                                   |                                     |
| 5-й                                       | -й                                  |
| Лекції                                    |                                     |

|                                |      |
|--------------------------------|------|
| 32 год.                        | год. |
| Практичні, семінарські заняття |      |
| год.                           | год. |
| Лабораторні заняття            |      |
| год.                           | год. |
| Самостійна робота              |      |
| 40 год.                        | год. |
| Індивідуальні завдання         |      |
| год.                           |      |

## 1.6. Заплановані результати навчання

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

### **знати :**

а) багатонаціональна російська культура являє собою скарбницю безсмертних створінь людського генія; б) російська культура є найважливішою частиною руської історії; в) поза людською свідомістю, поза людським мисленням не з'являється жоден добуток матеріальної культури, жоден прояв духовної культури; г) пам'ятати й охороняти для майбутніх поколінь мистецькі твори наших предків, не забувати, що в їхніх сивих каменях б'ється давнє й вічно юне серце народу; д) періодизацію російської культури; е) основні пам'ятники російської культури, про які говорилося на заняттях; ж) саме в області культури проявляються живі зв'язки історичного минулого із сучасністю, чинність об'єктивного закону наступності поколінь;

### **вміти :**

а) виявити загальні закономірності й особливості розвитку культури Росії протягом досліджуваного періоду; б) давати характеристику пам'ятникам культури; в) показати внесок російського мистецтва у світову культуру; в) визначати історичну обумовленість духовної культури; г) порівнювати процеси історичного розвитку народів Росії й інших країн.

## **2. Тематичний план навчальної дисципліни**

### **ТЕМА 1. Предмет, метод, завдання курсу російської культури**

Визначення культури і її складових частин. Зв'язок розвитку культури в цілому й її окремих галузей з вирішальними соціально-економічними й політичними факторами. Основні закономірності й особливості культурно-історичного процесу. Місця й значення культури в історичному розвитку народів.

Завдання вивчення й періодизація історії російської культури. Основні риси й особливості розвитку культури в XI–XVIII ст. Вплив церкви й церковної ідеології на напрямок, характер, форми й рівень розвитку культури в цей період. Ролі міст як центрів розвитку матеріальної й духовної культури. Органічний зв'язок російської культури з процесом формування й розвитку російських народностей і нації з культурою інших країн і народів.

### **ТЕМА 2. Освіта й освіченість російського народу**

Виникнення писемності на Русі і її роль у формуванні духовної культури народу. Освіта й освіченість. Зачатки наукових знань. Народні спостереження над природою. Народна медицина. Математичні пізнання й область їхнього застосування. Географічні пізнання.

Вплив татаро-монгольського ярма на розвиток освіти й освіченість народу. Початок відсталості Русі в розвитку освіти, наукових і технічних знань. Середньовічний релігійний догматизм – основна перешкода на шляху їхнього розвитку. Ступінь грамотності в різних верствах населення. Система навчання грамоті. Консервативна роль церкви в галузі освіти, розвитку наукових знань в XVI в.

Новий етап розвитку духовної культури в XVII в. Поширення писемності в різних верствах населення. Форми й методи навчання грамоті. Навчальна література. Слов'яно-греко-латинська академія. Друкарський Двір в XVII ст. та його діяльність. Проникнення книжок у демократичні стани населення. Зв'язок росту наукових і технічних знань із потребами матеріального виробництва. Наукові знання в XVII ст. Російська перекладна науково-технічна література.

Особливості культурного розвитку в першій половині XVIII ст. як перехідного періоду від середньовічної релігійної до світської культури. Утвердження світського напрямку в розвитку культури. Петровські реформи в сфері освіти й системі навчання. Практичні потреби країни у розвитку наукових знань. Заснування Академії наук та її роль як центра наукової думки в цей період. Початок розвитку природничих, точних і гуманітарних наук. Геніальний російський вчений М. В. Ломоносов та його роль у розвитку російської національної науки.

Прискорення темпів культурного розвитку в другій половині XVIII ст. Політика «освіченого абсолютизму». Відкриття Московського університету та його роль у поширенні освіти, розвитку передового напрямку в науці, у

підготовці наукових кадрів. Шкільна реформа 80-х років. Початок державної системи початкової, середньої та вищої освіти.

### **ТЕМА 3. Становлення та розвиток руської літератури**

Фольклор і література давньоруських народностей. Формування патріотичної основи у фольклорі й літературі. Билинний епос. Літературні жанри. Літописання як форма літературно-історичного оповідання. «Повість минулих літ» та її місце в давньоруській і світовій літературі. Літературні пам'ятки XI–XIII ст. «Слово о полку Ігоревім» – видатна пам'ятка російської й світовій культури.

Зв'язок процесу формування великоросійських народностей і розвитку національної самосвідомості з підйомом в XIV–XV ст. в області літописання й літератури. Використання культурних традицій Київської й Володимиро–Суздальської Русі. Культурні зв'язки з Візантією й південними слов'янами. Освоєння спадщини закордонної літератури. Літературні жанри. Територіальні особливості літератури й літописання. Патріотична тема в літературі й літописанні, фольклорі. Ідеологічна гострота й цілеспрямованість літератури в цей період. Видатні пам'ятники російської літератури XIV–XV ст. Зростання впливу церкви й церковної ідеології в літературі цього часу.

Основні риси розвитку літератури в XVI ст. Відбиття в суспільно-політичній думці першої половини й середини XVI ст. гостроти класових і внутрішньокласових протиріч. Основні ідеї суспільно-політичної думки й літератури цього часу, публіцистичний характер літературних творів. Складання офіційної політичної ідеології самодержавства. Зміцнення позицій церкви в системі феодальної монархії. Антицерковні й антифеодальні ідеї в «єретичних» рухах кінця XV – середини XVI ст. Інквізиційне переслідування церквою проявів вільнодумства й раціоналістичного мислення. Теократична спрямованість літератури в другій половині сторіччя. Особливості літописання і його занепад. Початок друкарства і його значення для розвитку культури.

Суспільно-політична думка й література в XVII ст. Відбиття в них соціальної боротьби в країні. Історичні твори. Збільшення питомої ваги світської літератури. Викриття церкви й феодальних порядків в усній народній творчості й літературі. Твори протопопа Авакума. Сатиричні повісті. Перекладні твори.

Суспільно-політична думка в першій половині XVIII ст. Проблема соціально-економічних і політичних перетворень у країні, як основний напрямок у розвитку суспільно-політичного життя. Перехідний період літератури. Перемога світського напрямку в літературі й початок розвитку літературних напрямків. Формування класицизму в літературі. Становлення історичної думки Ф. Прокопович, В. Татищев, Г. Міллер, М. Ломоносов та ін.

Розвиток типографської й видавничої справи. Діяльність російських просвітителів М. Новикова, С. Десницького, Д. Анічкова та ін. Вплив ідей просвітництва на розвиток літератури. Напрямки й жанри світської літератури.

Сатирично-викривальний напрямок. Антикріпосницька спрямованість усної народної творчості.

#### **ТЕМА 4. Становлення та розвиток російського зодчества й архітектури**

Східнослов'янські традиції в архітектурі Київської Русі й творче запозичення архітектурних традицій сусідніх народів. Дерев'яне й кам'яне зодчество. Синтез архітектури й живопису. Особливості розвитку архітектури в окремих землях і князівствах в XII–XIV ст. Своєрідність архітектури Великого Новгороду й Пскова, роль у її розвитку народних демократичних елементів. Видатні архітектурні пам'ятники Новгороду й Володимиро-Суздальської Русі.

Місцеві архітектурні школи XIV–XV ст. Поновлення монументального кам'яного будівництва і його політичне значення. Виникнення нових архітектурних форм, кристалізація національного архітектурного стилю. Москва – провідний архітектурний центр утвореної національної держави. Архітектурне будівництво в Москві й Новгороді. Шедеври російської архітектури XIV–XV ст.

Спроби пошуку нових архітектурних форм в XVI ст., пов'язаних із традиціями народного дерев'яного зодчества. Шедеври шатрової архітектури. Посилення народних мотивів у російській архітектурі XVII в. Прагнення до «обмирщення» зодчества, до декоративності, як протест проти церковного догматизму й аскетизму в мистецтві. Розвиток цивільного зодчества. Видатні пам'ятники архітектури XVII ст.

Особливості архітектури початку XVIII ст. Російське «бароко» середини сторіччя. Творчість В.В. Растреллі. Класицизм в архітектурі. Архітектурний вигляд столиці і провінційних міст. Архітектура та пейзаж. Видатні російські зодчі другої половини XVIII ст. В. Баженов, М. Козаків, І. Старов й інші.

#### **ТЕМА 5. Розвиток образотворчого мистецтва**

Живопис, іконопис, фрески, мозаїка. Книжкова мініатюра. Складання місцевих мальовничих шкіл і традицій в XI–XIII ст. Розквіт давньоруського живопису в другій половині XIV–XV ст. Новгородська й псковська школи живопису. Творчість Феофана Грека. Андрій Рубльов і його школа. Місце й значення Андрія Рубльова в історії руського й світового мистецтва. Книжкова мініатюра XIV–XV ст. Виникнення нових мистецьких шкіл в XVI ст. Творчість Діонісія.

Нові явища в розвитку живопису в XVII ст. Побутовізація релігійних сюжетів у фресках ярославських майстрів і в іконопису. Виникнення парсунних зображень. Творчість Симона Ушакова. Перші російські портретисти початку XVIII ст. Розвиток основних жанрів образотворчого мистецтва. Видатні художники І. Аргунов, Ф. Рокотов, Д. Левицький та інші.

Прикладне мистецтво в побуті різних соціальних груп населення. Народні художні промисли. Зв'язок прикладного мистецтва з іншими видами мистецтв.

Заключне заняття. Загальні підсумки розвитку російської культури.

#### 4. Структура навчальної дисципліни

| Назви<br>модулів і тем                                               | Кількість годин |              |                |      |      |           |
|----------------------------------------------------------------------|-----------------|--------------|----------------|------|------|-----------|
|                                                                      | Денна форма     |              |                |      |      |           |
|                                                                      | Усього          | у тому числі |                |      |      |           |
|                                                                      |                 | Лекції       | прак-<br>тичні | лаб. | інд. | ср        |
| 1                                                                    | 2               | 3            | 4              | 5    | 6    | 7         |
| Тема 1. Предмет, метод, завдання курсу російської культури.          |                 | 2            |                |      |      |           |
| Тема 2. Освіта й освіченість російського народу.                     |                 | 8            |                |      |      |           |
| Тема 3. Становлення та розвиток руської літератури.                  |                 | 8            |                |      |      |           |
| Тема 4. Становлення та розвиток російського зодчества й архітектури. |                 | 8            |                |      |      |           |
| Тема 5. Розвиток образотворчого мистецтва.                           |                 | 6            |                |      |      |           |
| <b>Всього</b>                                                        | <b>72</b>       | <b>32</b>    |                |      |      | <b>40</b> |



## 5. Самостійна робота

Реферат

## 6. Методи навчання

Лекція, застосування інформаційних технологій.

## 7. Методи контролю

Залік.

## 8. Розподіл балів, які отримують студенти

| Контрольна робота 1 | Підсумковий семестровий контроль (залік) | Сума |
|---------------------|------------------------------------------|------|
| 20                  | 80                                       | 100  |

## Шкала оцінювання

Знання студентів оцінюється як з теоретичної, так і з практичної підготовки за такими критеріями:

- "відмінно" – студент міцно засвоїв теоретичний матеріал, глибоко і всебічно знає зміст навчальної дисципліни, основні положення наукових першоджерел та рекомендованої літератури, логічно мислить і будує відповідь, вільно використовує набуті теоретичні знання при аналізі практичного матеріалу, висловлює своє ставлення до тих чи інших проблем, демонструє високий рівень засвоєння практичних навичок;
- "добре" – студент добре засвоїв теоретичний матеріал, володіє основними аспектами з першоджерел та рекомендованої літератури, аргументовано викладає його; має практичні навички, висловлює свої міркування з приводу тих чи інших проблем, але припускається певних неточностей і похибок у логіці викладу теоретичного змісту або при аналізі практичного;
- "задовільно" – студент в основному опанував теоретичними знаннями навчальної дисципліни, орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, але непереконливо відповідає, плутає поняття, додаткові питання викликають невпевненість або відсутність стабільних знань; відповідаючи на запитання практичного характеру, виявляє неточності у знаннях, не вміє оцінювати факти та явища, пов'язувати їх із майбутньою діяльністю;
- "незадовільно" – студент не опанував навчальний матеріал дисципліни, не знає наукових фактів, визначень, майже не орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, відсутні наукове мислення, практичні навички не сформовані.

| Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру | Оцінка за національною шкалою                     |               |
|----------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------|---------------|
|                                                                | для екзамену, курсової роботи (проекту), практики | для заліку    |
| 90 – 100                                                       | відмінно                                          | зараховано    |
| 80 – 89                                                        | добре                                             |               |
| 70 – 79                                                        |                                                   |               |
| 60 – 69                                                        | задовільно                                        |               |
| 50 – 59                                                        |                                                   |               |
| 1 – 49                                                         | незадовільно                                      | не зараховано |

### 9. Методичне забезпечення

Історична література, карти, слайди, мультимедійне забезпечення.

**Духопельников В. М. Методические указания к изучению курса «Русская культура XI-XVIII вв. / Методичний вісник історичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна.**

### 10. Рекомендована література

#### *Базова*

- Галактионов А. А., Никандров П. Ф. Русская философия IX-XIX вв. – Л., 1989.  
Древняя русская литература. Хрестоматия. / Сост. Н. И. Прокофьев. – М.:– 1988.  
Зезина М. Р., Кошман Л. В., Шульгин В. С. История русской культуры. – М., 1990.  
История культуры Древней Руси. – М.–Л., 1948–1951. – Т. 1–2.  
Ионов И. Н. Российская цивилизация. – М., 1998.  
Краснобаев Б. И. Очерки истории русской культуры XVIII века. – М., 1987.  
Краснобаев Б. И. Русская культура второй половины XVIII - начала XIX в. – М., 1983.  
Краткий очерк истории русской культуры. – Л., 1967.  
Милюков П. Н. Очерки по истории русской культуры. В 3-х томах. – М., 1995.  
Муравьев А. В., Сахаров А. М. Очерки истории русской культуры I –XVII в. – М., 1984.  
**Очерки истории СССР. – III–IX вв.; IX–XIII вв.; XVI–XV вв.; конец XV – начало XVII вв; XVII; I четв. XVIII в.; II четв. XVIII; II пол. XVIII в. – М., 1956-1958.**  
Очерки русской культуры XIII-XV вв. – М., 1969–1970. – Ч. 1–2.  
**Очерки русской культуры XVI века. – М., 1977. – Ч. 1–2.**  
**Очерки русской культуры XVII века – М., 1979. – Ч. 1–2.**  
Очерки русской культуры XVIII века. – М., 1985–1990. – Ч. 1–4.

Панченко А. М. Русская культура в канун петровских преобразований. – Л., 1984.

Русская литература XVIII века. 1700–1775. Хрестоматия. – М., 1979.

Русская литература последней четверти XVIII в. Хрестоматия. – М., 1985.

Семенова Л. Н. Очерки истории быта и культурной жизни России. Первая половина XVIII в. – Л., 1982.

Хрестоматия по истории СССР. – Т. 2. – М., 1953.

### *Додаткова*

Болотов А. Т. Жизнь и приключения Андрея Болотова описанные самим им для своих потомков. – М.–Л., 1951.

Будовниц И. У. Общественно-политическая мысль Древней Руси (XI–XIV вв.) – М., – 1960

Воронин Н. Н. Зодчество Северо-Восточной Руси XII–XV вв. – М., 1961–1962. – Т. 1–2.

Домострой по Коншинскому списку и подобным. – М.: – 1908; (См. так же: Орлов А. С. Домострой. Исследования. Ч. 1.– М.: – 1917; Соболевский А. И. Поп Сильвестр и Домострой./ Известия по русскому языку и словесности. Изд АН СССР. Т. 2. Кн. 1. – 1929. С. 187–202.

Древнерусское искусство. XVII век. – М., 1964.

Евангулова О. С. Изобразительное искусство в России первой четверти XVIII века. – М., 1987.

Жегалова С. К. Художественная культура русской деревни XVII–XVIII вв. – М., 1983.

Ильин М. А. Каменная летопись Московской Руси. Светские основы каменного зодчества XV–XVII вв.– М., 1966.

История Академии наук. В 3-х томах. – М.–Л., 1964.

История русского искусства. В 7 тт.. / Под ред. Грабаря Б. Э. – М.

Клибанов А. И. Народная социальная утопия в России: Период феодализма. – М., 1977.

Константинов Н. А., Струминский В. Я. Очерки по истории начального образования в России. – М., 1953.

Курмаяева М. Д. Крепостная интеллигенция России. Вторая половина XVIII – начало XIX в. – М., 1983

Лазарев В. Н. Русская иконопись от истоков до начала XVII в. – М., 1983.

Лупов С. П. Книга в России в XVII в. – М., 1970.

Лупов С. П. Книга в России в первой четверти XVIII в. – М.. 1973.

Лупов С. П. Книга в России в послепетровское время. 1725–1740. – Л., 1976.

Любимов Л. Д. Искусство Древней Руси. – М., 1974.

Мнева И. Е. Искусство Московской Руси: Вторая половина XV–XVII вв. – М., 1965.

Новиков Н. И. Избранные произведения. – М.–Л., 1951.

Памятники литературы Древней Руси. Конец XV первая половина XVI века. – М., 1984.

Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским. – Л., 1979.

Пушкарев Л. И. Общественно-политическая мысль России: Вторая половина XVII в. – М., 1982.

Сочинения И. Пересветова. – М.–Л., 1956.

### **11. Інформаційні ресурси**

Телевізор, DVD-проектор, діапроектор, CD, DVD, кінофільми.

### **12. Теми рефератів**

1. Порівняйте тексти літературних творів «Слово о полку Ігоровому» та «Задонщина».
2. Сказання про князів Володимирських.
3. Слово про осудження єретиків Йосипа Волоцького.
4. Мала та велика чолобитні Івана Семеновича Пересветова.
5. Суспільно-політичні погляди Михайла Грека.
6. Суспільно-політичні погляди Федора Івановича Карпова.
7. Листування Івана Грозного з Андрієм Курбським.
8. Порівняльна характеристика: «Домострой» та «Юності чесне зерцало».
9. Нові риси в руському живопису. Симон Ушаков.
10. Реформи календаря та руської азбуки.
11. Реформи Петра I в галузі дворянського побуту. Створення асамблей.
12. Дворянський побут в творі «Недоросль» Д. Фонвізіна.
13. Перші російські портретисти І. Нікітін і А. Матвєєв.
14. Літературна творчість М. В. Ломоносова.
15. Форми та методи навчання в творах А. Т. Болотова.
16. Архітектурний стиль «бароко» В. В. Растреллі.
17. Архітектурний стиль «класицизм» (на вибір: І. Є. Старов, В. І. Баженов, М. Ф. Казаков).
18. Руські портрети XVIII ст. (на вибір: Ф. С. Рокотов, В. Л. Левицький, В. Л. Боровиковський).
19. Журнал Н. І. Новікова «Трутень».
20. Шкільна реформа Катерини II.
21. Книга А. Радіщева «Подорож із Петербурга до Москви».

### **13. Контрольні завдання до контрольної роботи та заліку**

1. Місце російської культури в всесвітній історії.
2. Руські літописи – джерела російської культури.
3. Роль руської православної церкви в становленні та розвитку російської культури.
4. Церковна архітектура Володимиро-Суздальського князівства та Новгород Великого.
5. Місце в руській культурі російського живопису та іконопису.
6. Феофан Грек і Андрій Рубльов – засновники іконописних шкіл Росії.
7. Шатровий храм – руський стиль світової культури.
8. Внесок закордонних майстрів у створенні архітектурного ансамблю Московського Кремля.
9. Перші світські школи в Росії. Славяно-греко-латинська академія.
10. Нові риси в архітектурі та живопису XVIII ст.
11. Культурні перетворювання Петра I.
12. Цілі та завдання відкриття Академії Наук. Діяльність. Діяльність академіків М. Ломоносова, Г. Міллер та ін.
13. Відкриття Московського університету. Його роль у розвитку російської культури.
14. Цілі та завдання створення Академії художеств. Діяльність членів академії.
15. Цілі та завдання закритих виховних будинків Катерини II для дворянських дітей.
16. Дайте порівняльну характеристику архітектурним стилям: «Бароко» та «класицизм».
17. Дайте порівняльну характеристику творчості художників Д. Левицького та В.Боровиковського.
18. Шкільна реформа Катерини II
19. На прикладі історії Росії другої половини XVIII ст. пояснить термін «Просвічений абсолютизм».